ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Івана Володимировича ГАВРИЛЮКА

“Приватні війська князя Владислава Домініка Заславського (1618–1656 рр.) в контексті розвитку надвірних армій в ранньомодерній Європі XVII ст.”,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Тему, обрану Дисертантом у його дослідженні, можна вважати новаторською для вітчизняної історіографії. Про це свідчить хоча б кількісні показники переліку наукової літератури, опрацьованої Автором при написанні роботи – серед використаних 175 позицій українською мовою надруковані лише 35 позицій, решта 140 позицій припадає на набагато більший та більш вагомий доробок західної історичної науки, в першу чергу польської (цілком закономірно з огляду на географічну специфіку дисертації). Але й чимало праць, з поміж вміщених у цьому переліку, стосуються лише загального контексту дослідження і, відповідно, відіграли допоміжну роль при написанні дисертації, будучи використані з довідковою чи порівняльною метою. Така ситуація є невипадковою: основна увага дослідників військової історії традиційно зосереджена на вивченні різноманітних аспектів в історії державних / урядових військ. Почасти у цьому проявляється уявлення сучасної людини про армію як виключно державну інституцію.

На вивчення ж в українській історіографії історії військових підрозділів ранньомодерного часу додатковий вплив мали ще два фактори. По-перше, як відомо, війська Речі Посполитої виявились противниками українського козацтва у війнах XVII ст., особливо в часи Визвольної війни та Руїни. Відповідно українські історики інтуїтивно опинялися на “іншому” боці та трактували річпосполитські війська як ворожі, що ставило їх поза українським історичним дискурсом. Такий підхід можна вважати хибним: чимало річпосполитських військових формувань комплектувалися вихідцями з українських земель, утримувалися за їх рахунок та діяли й дислокувалися на їх теренах, що робить їх невід’ємним елементом (байдуже негативним чи позитивним) ранньомодерної історії України. По-друге, вивченню саме приватних військових підрозділів не сприяли соціальні стереотипи, свого часу обумовлені ідеологічним навантаженням радянської історіографії, коли усі аспекти історії України, пов’язані з діяльністю польської (або полонізованої української) шляхти, автоматично набували негативного забарвлення. А надвірні війська, що їх формувала й утримувала найзаможніша верства тогочасного шляхетського стану,

довгий час однозначно трактувалися як один з інструментів гноблення українського селянства. Відхід від цих стереотипів обумовив **актуальність** представленого дисертаційного дослідження, тематика якого дотепер не ставала предметом досліджень українських істориків. Відтак Автор мимоволі опинився перед завданням не просто опрацювати відомі історичній науці факти та систематизувати історіографічні уявлення про приватні війська, а зробити класичне дослідження *ad fontes*, звертаючись до неопублікованих джерел і наповнюючи обрану ним проблематику архівним матеріалом, який необхідно було ввести в науковий обіг, таким чином гарантуючи **наукову новизну** дисертаційного дослідження. Результатом цього і свідченням копіткої роботи Дисертанта стали, поміж іншим, численні та об'ємні додатки до дисертації, в яких зосереджено неабиякий фактографічний матеріал.

Власне аналіз джерел, поряд з вичерпним оглядом історіографії проблеми, традиційно представлено в *першому розділі* дисертації. При формуванні **джерельної бази** дослідження Дисертант зіткнувся з труднощами, на які часто наштовхується будь-який український дослідник, звертаючись до історії українських магнатських родів – з відсутністю чи розпорошеністю їх родових архівів. Не винятком є і князівський рід Заславських, чий архів не зберігся до нашого часу. Тож Авторові довелося провадити ґрунтовну кверенду у фондах українських і польських архівів – для того, щоб відтворити різноманітні аспекти функціонування надвірних військ цього українського роду. Цю пошукову роботу можна вважати цілком успішною, Дисертант зумів реконструювати комплекс писемних матеріалів, виявивши: а) універсали В. Д. Заславського в актових книгах ґродських судів Руського воєводства – в ЦДІА України у Львові; б) листування В. Д. Заславського та його офіцерів в Архіві Замойських і в Архіві Радзивіллів – в AGAD у Варшаві; в) списки особового складу в Архіві Сангушків – в Archiwum Państwowe в Кракові; г) фінансові рахунки в матеріалах Коронного Скарбу – в AGAD у Варшаві; д) протестації й скарги цивільного населення на дії військових підрозділів В. Д. Заславського в актових книгах місцевих судів Волинського і Київського воєводств – в ЦДІА України у Києві; а також низку інших матеріалів, суттєво доповнених за рахунок опублікованих, актових, статистичних, епістолярних і картографічних матеріалів, крім того зображальних та речових джерел. Причому Дисертант не цілком вірно стверджує про наявність "однобічної джерельної бази", з чим не можна погодитися: радше можна говорити про неповний характер джерел, аніж про їх одноманітність – ситуацію, зрештою, типову при вивченні багатьох тем з ранньомодерної української історії.

Опертя роботи на джерельний матеріал і, зокрема, стан збереженості останнього цілком закономірно обумовили контекстний характер роботи, в якій надвірні війська

одного з українських магнатів розглядаються на широкому європейському тлі. Такий підхід дозволив Авторові, з одного боку, компенсувати лакуни джерельного матеріалу, а з іншого представити інтегрованість тогочасних українських явищ в загальноєвропейські процеси. Відтак тематика й **структура** трьох основних розділів дисертаційного дослідження являє собою логічний послідовний ланцюг від загального до конкретного: від європейської та річпосполитської практик використання приватних військ у ранньомодерний час до організації надвірних військ В. Д. Заславського та їх участь у військових діях.

Відповідно в *другому розділі* дисертації розглянуто моделі функціонування приватних військ на службі аристократії в тогочасних європейських країнах та в Речі Посполитій, де, на переконання Автора, надвірні війська становили значну збройну силу, навіть переважаючи урядові підрозділи. Причини такої ситуації Дисертант схильний вбачати не лише в заможності річпосполитської магнатерії, але й, що є важливим спостереженням, у системі патронально-клієнтарних відносин, зосередженням яких ставав магнатський двір з обов'язковою збройною службою, надвірною гвардією. У цьому відношенні цілком обґрунтованим є обрання за предмет дослідження надвірних військ саме князя Владислава Домініка Заславського, найбільшого у другій чверті – середині XVII ст. українського землевласника й можновладця, чию докладну біографію представлено в останньому підрозділі другого розділу.

Третій розділ присвячений організації приватних військ князя В. Д. Заславського: Дисертант комплексно розглянув питання про їх систему управління, офіцерський і рядовий склад, фінансування та матеріальне забезпечення, причому намагаючись подолати вади й обмеженість джерельного матеріалу стосовно деяких з репрезентованих аспектів. Ключовою складовою цього розділу є підрозділ 3.4, в якому представлено типологію збройних підрозділів в складі надвірних військ українського магната. Прикметними в цьому розділі є спостереження Автора про помітну участь в приватних збройних формуваннях представників непривілейованих станів та значну частку іноземців, що дещо відрізняло надвірні війська від урядових. Натомість говорячи про грошове й матеріальне забезпечення, Дисертант обмежується розглядом жалування і стацій, але не згадує про інший, альтернативний спосіб винагороди для приватних військ, який подекуди практикувався річпосполитськими магнатами – надання землі. Для великого землевласника, яким був В. Д. Заславський, такий спосіб своєрідної "оплати" принаймні окремих надвірних хоругв міг бути вигідним.

Останній, *четвертий розділ* містить хронологічний аналіз участі надвірних підрозділів В. Д. Заславського у війнах і військових конфліктах у 1618–1656 рр., тобто за

життя князя. Дисертант слушно виділяє тут чотири періоди: відповідно, до 1648 року і три етапи з часу Визвольної війни, намагаючись відповісти на питання про бойові якості та ефективність князівських хоругв. Окремо розглянуто участь приватних військ у "невоєнних" подіях, коли князь використовував їх для певних силових акцій в мирний час або коли залучав їх для охоронних і представницьких цілей.

Обґрунтовані **результати** дисертаційного дослідження представлено у висновках, що узагальнюють і підсумовують викладений в основних розділах матеріал та, водночас, демонструють розв'язання дослідницьких завдань, задекларованих у вступі. Зокрема ключовими висновками Дисертанта є твердженнями про: обмеженість історіографічного доробку та джерельної бази стосовно приватних військ; типовість їх існування на українських землях у контексті загальноєвропейських військових практик; значення особи магната та його матеріального становища для появи при його боці приватних збройних підрозділів; подібність устрою надвірних військ до організації урядової армії; помітну роль приватних військ у бойових діях і війнах ранньомодерного часу.

Треба відзначити, що основні положення дисертації представлено у належній кількості публікацій в українських та польських наукових виданнях, а основний зміст, ключові положення та головні результати дисертаційного дослідження репрезентовано в авторефераті. Також слід наголосити, що зосереджений в дисертації фактографічний матеріал та отримані результати суттєво доповнюють і корелюють наші уявлення про військово-політичну та соціальну історію України ранньомодерного періоду, відповідно, можуть бути використані як при написанні узагальнюючих наукових синтез, так і при укладенні загальних і спеціальних курсів для студентів історичних спеціальностей ВНЗ.

Не зупиняючись детальніше на позитивних сторонах роботи, які є очевидними і перелік яких зайняв би багато місця, хочемо відзначити ряд дискусійних, суперечливих або помилкових моментів, що містяться в дисертаційному дослідженні.

1. Важливо, що Дисертант у вступі спеціально зупиняється на понятійному апараті, обумовлюючи використання в історичних працях (і, відповідно, в дисертації) різних окреслень для понять "надвірний"/"приватний", "армія"/"військо", "козаки", також назви роду Заславських та дефініції Визвольної війни середини XVII ст., що свідчить не лише про його добру орієнтацію в історіографії, але й про його розуміння наскільки важливим є точне застосування історичної термінології, властиве для зрілих дослідників.

Однак водночас некоректним видається застосування окреслень "магнатські держави" чи "магнатські князівства" (с. 31–32) для означення комплексів магнатських землеволодінь. Магнатський прошарок не був замкненим станом, лише верствою в межах шляхетського стану, тож приналежність його окремих представників до магнатерії

визначалась наявністю значних земельних володінь, часто розташованих не компактно і розміщених в різних частинах країни, набутих у різний спосіб і не завжди довготривалих. Лише у випадку волинських князівських родів справді можемо говорити про певну тяглість їх землеволодінь від удільних князівств їх предків, але це було властивим лише для Волині, навіть не для усіх українських земель, не кажучи вже про Річ Посполиту загалом.

2. Не цілком вдалою є назва другого розділу "Феномен приватних армій в ранньомодерній Європі та Речі Посполитій": оскільки у ньому розглянуто не лише самі приватні війська, але й становище аристократії (зокрема на прикладі В. Д. Заславського), то більш доречнішим, на нашу думку, могло б бути формулювання, наприклад, "Феномен приватних армій в ранньомодерній Європі та річпосполитська магнатерія".

3. У багатьох місцях дисертаційного дослідження, зокрема коли бракує фактографічних джерельних відомостей про ті чи ті аспекти функціонування надвірних військ, Автор проводить паралелі між ними та коронною армією Речі Посполитої. Не заперечуючи існування зв'язків і взаємовпливів між підрозділами коронного війська та надвірними хоругвами, видається, що такий підхід не завжди виправданий, оскільки за організацією, способами комплектування, фінансування та застосування надвірні війська більш подібні до повітових хоругв – збройних підрозділів, що вербувалися воєводствами, землями й повітами для власної оборони та участі в локальних військових компаніях. Під цим оглядом зору для Дисертанта мала б стати у пригоді ґрунтовна монографія люблінського дослідника Даріуша Купіша[1], яку, на жаль, в дисертації не використано.

4. Присутні деякі неточності при оформленні окремих позицій літератури. Наприклад, у списку використаних джерел та літератури під № 207 фігурує монографія "Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV" (Варшава, 1992), автор якої Ян Дзєнґєлевський чомусь записаний як її редактор.

Проте вказані моменти являються не принциповими недоліками, які суттєво підважують вартість зробленого Дисертантом, а є радше побажаннями йому на майбутнє. Підсумовуючи свої враження від рецензованої роботи, хочу ще раз підкреслити, що її Автор продемонстрував усі ті навички, які потрібні науковцю: дослідницьке сумління, вміння орієнтуватися в літературі проблеми, глибоке знання джерел, уміння логічно мислити і так само логічно впорядковувати свої спостереження на письмі та не боятися братися за вивчення складних питань. З огляду на сказане вважаю, що дисертаційне дослідження Івана Володимировича Гаврилюка "Приватні війська князя Владислава Домініка Заславського (1618–1656 рр.) в контексті розвитку надвірних армій в

[1] *Dariusz Kupisz*. Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717. Lublin, 2008.

ранньомодерній Європі XVII ст." є завершеною науковою працею, що містить науково обґрунтовані результати, та повністю відповідає вимогам, викладеним у "Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника", затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567, а його Автор цілком заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Доцент кафедри давньої історії
України та архівознавства
Львівського національного
університету імені Івана Франка,
кандидат історичних наук О. О. Вінниченко

Підпис Вінниченка О. О.
ПІДТВЕРДЖУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
22.09.2015